

דייויד קולב

דייויד קולב (Kolb) הוא פילוסוף אמריקאי ופרופסור אמריטוס בבויטס קולג' שבמיין, ארה"ב. עיקר עניינו ביחסים שבין מודרניזציה ומסורת בפילוסופיה הגרמנית. בין ספריו:

- *New Perspectives on Hegel's Philosophy of Religion*, SUNY, 1992.

- *The Critique of Pure Modernity: Hegel, Heidegger, and After*, University of Chicago, 1986.

שלוש שאלות על הגל ועל ימינו

אני אסיר תודה על שסיפקת לי את ההזדמנות לכתוב לך, וכך על שחיברת שאלות פרובוקטיביות שכאלה. נהניתי לנסות ולהשיב עליהן, ואני מאחל לך ול'דחק' את מיטב האיחולים. להלן תשובותיי לשאלותייך. בהשיבי עליהן, במקום לקבץ את הערותיי בשלוש תשובות, אדון בסוגיות שעולות לאורך שאלותייך.

האם הפילוסופיה של הגל מושתתת על יסודות הדוגמה הנוצרית?

כאשר למדתי פילוסופיה, אחד מן המורים שלי להגל (קוונטין לאואר [Lauer]) טען שהגל הציע את הניתוח המטאפיסי הטוב ביותר של הדוקטרינות הנוצריות של השילוש והאינקרנציה. שני (ג'ון פינדלי [Findlay]) קרא את הגל בתור ניאו-פלטוניסט גמיש. שלישי (קנלי דאב [Dove]) טען שהגל היה הפילוסוף הראשון שהיה אתאיסט לגמרי, משום שהוא פיתח את הלוגיקה שלו באמצעות הגדרה-עצמית מודרניסטית טהורה, ללא כל יסודות קיימים מראש ברצון-האל או בטבע. בעוד הגל מרבה לדבר על האל והנצרות, הוא שופך עליהם אור באמצעות לוגיקה שמתפתחת בכוחות עצמה.

לפחות מבחינת כוונתו של הגל, הפילוסופיה שלו אינה "מושתתת על" דבר מלבד המתודה שלה המפתחת-את-עצמה. הגל אכן טוען שהנצרות יוצרת חברה שתפקידיה החברתיים יוצרים יחידים עצמאיים ורפלקטיביים

שיכולים לפתח את סוג הפילוסופיה שלו. זהו תנאי-מוקדם חברתי, המאפשר לאינדיבידואלים לראות בעיני רוחם את הפרויקט של מחשבה טהורה הקובעת את עצמה. אך הדוגמות הנוצריות אינן הנחות שמהן מתחילה השיטה. על השיטה להיות מונחית על ידי לוגיקה שאינה מתפתחת מסידרת הנחות היסטורית כלשהי.

עבור הגל, כל מסורת דתית מספקת כניסה לתוך המחשבה, אך רק בדימויים וסיפורים, עדיין לא במושגים. הגל לא "הצדיק" דוקטרינות נוצריות. הוא "חשב" אותן ופירש אותן בכדי להעניק להן מבנה רציונאלי והכרחיות, בהראותו שיש להן מקום הכרחי בשיטה של העולם וההיסטוריה. אך דבר מכך אינו מצדיק את ה"אמת" שלהן, עד אשר הגל מצליח לחשוב לעומק את תוכנן המושגי ואת המקום אליו שייך תוכן זה בהתפתחות הרחבה יותר של הרוח.

זה נכון ששיטתו בכללה אכן חושבת את טבע הממשות באמצעות מושגים התואמים את הבנתו את הדימויים בדוקטרינות הנוצריות של השילוש, האינקרנציה, הגאולה (אף על פי שמקורות רבים שנמצאים מאחורי פרשנויותיו היו אך בקושי אורתודוקסיים). לקראת סוף חייו הגל השתעשע ברעיון לעזוב את ברלין ולעבור לבלגיה, כדי להתרחק מהתערבותם של "אותם כמרים" בברלין התובעים אורתודוקסיה נוצרית. זכרי גם שהגל טען שתפילת הבוקר של האדם המודרני היא לקרוא את עיתון הבוקר. מִצא את הרוח בעולם, לא בספר נתון כלשהו. הדבר שאליו מובילה אותך הפילוסופיה של הגל, אינו לפיוס יחסים אישיים עם אב סלחן, כי אם למציאת הוורד שבצלל של זמנך הנוכחי: להיות מפויס עם ההישגים, המגבלות, ואכן, גם הרעות, של מצבך הנוכחי; לקבל את חייך הסופיים כחלק מתנועה גדולה יותר בסוג של אינסופיות, שאינה האינסופיות של הדימוי הסטנדרטי של אל פרסונאלי.

הכתבים הלוגיים של הגל מציגים תמונה רדיקאלית יותר מזו של מצגיו הפופולאריים המשתמשים בדימוי הנוצרי. כמו כן, הוא מצפה מאזרחים רגילים, לא-פילוסופים, להבין את המסקנות של הפילוסופיה, בעיקר באמצעות כך שִׂראו אותן בדימויים ובסיפורים הנוצריים, לא בתוכן

המושגי הטהור. למי מאלו מוענקת הבכורה? אשתו של הגל נדהמה לגלות שבעלה לא האמין באלמותיות הנפש האינדיבידואלית. אני מתאר לעצמי שהגל היה כן כשאמר שהוא היה נוצרי טוב, אך אני בטוח, כמו כן, שהנצרות שלו והאלוהים שלו נחשבו מבעד למשקפיים של לוגיקת הזהות ואי-הזהות שלו.

האם התהליך הדיאלקטי של הגל מנתץ את כל הזהויות, או האם הוא מגיע בשיאו לישות מוחלטת אחת ואחרונה? ואף אם כך הדבר, האם הדיאלקטיקה תנתץ את המוחלט שלה עצמה, בהובילה הלאה לעבר קיטוע טוטאלי של הזהות?

הגל טוען שכל זהות – כל זהות-עצמית – כרוכה במומנט של אי-זהות; שזהות היא "הזהות של זהות ואי-זהות". האם מומנט שלילי זה נבלע בתוך יחס-עצמי נעדר-קשיים? או האם הוא ממשיך להטריד ולסבך את הזהות שהושגה? אני משיב, שבכל המקרים נותר המומנט השלילי ומניע לשינוי.

אך האין שליליות זו, שמניעה את ההתפתחות של השיטה, מבויתת בסופו של דבר בטוטאליות השיטתית הסופית? רבים פירשו את הגל כמבקש זהות-גמורה סטאטית. בעולם דובר-האנגלית, פרשנות זו חוזקה על ידי האידיאליסטים הבריטים בשלהי המאה ה-19. התצורות של הרוח, שאותן אנו רואים מופצות בחלל בפילוסופיה של הטבע, ומופצות בזמן – ממוקמות בטוטאליות חלל-זמנית סטאטית, אם כי בכזו שהינה בעלת טופולוגיה פנימית ייחודית.

כאן אנו ניצבים בפני המחלוקת לגבי "קץ ההיסטוריה" אצל הגל. השקפתי היא, שהגל ייעד את הלוגיקה להיות שלימה, אף כי ידע שטרם השלים אותה. אך הוא ציפה שההיסטוריה האמפירית תימשך, שאומות יקומו וייפלו, שהאמנות תמשיך לחדש במסגרת גבולותיה, שהטבע ימשיך להתגלות על ידי המדע – ואולם כל זה יתרחש על במה שהייתה מצוידת כעת במלואה, בכל המושגים והכלים הנדרשים לנו בכדי להבין את ההתפתחות של הרוח במסגרת התרחשויות חדשות אלה. הטוטאליות השיטתית הסופית לא הייתה סטאטית, לא לגמרי פוזיטיבית, עדיין בתנועה,

אך היא אכן הגיעה לשלב בו היא מבינה עד גמירא את המבנה המהותי של תנועתה.

כל פרשנות של הגל כפילוסוף של זהות טהורה סופית, מניחה שישנו צעד (באמצעות שכל או אינטואיציה, נוסח שלינג) אל עבר מקום שנמצא מחוץ לניגוד ולדיאלקטיקה. אך הלוגיקה של הגל מנסה להשיג את ההבנה הטהורה של המחשבה את תנועתה שלה, מתוכה של תנועה זו, בהסתמך על הרפלקטיביות או הכפילות שטבועה בתודעה. הסילוגיזם המשולש שבסוף האנציקלופדיה, אינו מציע כל מקום לעמוד בו שאינו תמיד כבר בתנועה, בהיותו מכונן על ידי ההיבטים האחרים של השיטה. אין מגדל שמירה שממנו אתה יכול לצפות בשיטה סבה במעגלים מתחתיך. בהינתן טבעה הדיאלקטי של הזהות, אין מראָה-כולל שְלוֹ באף שלב. חלק מהרטוריקה והדימויים של הגל רומזים אחרת, אך אני מתעקש על קדימותו של הניתוח הלוגי בפירושם-מחדש של דימויים אלו במונחים של זהות שתמיד מפוצלת מבפנים, ושלעולם אינה שלווה.

מכל מקום, אין זה מרמז באופן אוטומאטי על כך שהגל עושה לעצמו דקונסטרוקציה לכדי פוסטמודרניזם. השאלה במקרה זה היא, האם ההבנה-העצמית הטהורה של התנועות הפנימיות של הרוח, חותרת תחת טהורותה והשלמתה שלה, או לא. הגל יטען שהיא אינה עושה זאת. אני חושב שאכן קיימות בעיות עם עמדתו של הגל, אך מקורן שונה מזה שמציעות שלוש השאלות.

האם ניסיונות לסור מדרכו של הגל, על ידי מציאת אי-זהות כלשהי שחומקת מן הדיאלקטיקה, מצליחים לחסום את האסטרטגיה של הגל, או שמא הם כבר נכנעו לה?

שאיפותיו של הגל עבור שיטתו הן כה כוללות, עד שרבים חוששים שאם הם יניחו למכונה הדיאלקטית להתחיל לפעול, היא תתקדם לעברם בנחרצות, תוך שהיא בולעת הוגים ורעיונות, ותוחבת אותם לנישה כלשהי במוזיאון-השיטה העצום. כך שמתנגדיו מנסים למצוא משהו שהשיטה אינה יכולה לעכל: סובייקטיביות, אינדיבידואליות, אחרות, ריבוי, הבדל,

משהו שיחמוק מהמפלצת הדיאלקטית השועטת של השיטה, ומעיקרון הפעולה שלה, של השלילה הכפולה.

אני מסכים עם השאלה: כל עוד הוגים משרטטים ניגוד בין זהות ואי-זהות, הם נותרים בקירבתה של הלוגיקה של הגל. אך איני משוכנע שהם מאמצים בדיוק את אותן ההנחות כהגל. דבר זה יהיה תלוי בשאלה, לאיזה סוג של אי-זהות אנו מתכוונים כאשר אנו מדברים על פוסטמודרניזם, פרגמנטציה ודקונסטרוקציה. כמו כן, אני מסכים שהסכולסטיקה הפוסטמודרנית השיגרתית, שמתפשטת ומפשטת רעיונות – כמו הדיסמיניציה הדרדיאנית האינסופית או הריבוי הדלזיאני – אכן ניצבת במישרין במסלולה של הדיאלקטיקה ויכולה להיקטל על ידי המכונה. אך הרעיונות הפוסטמודרניים המקוריים סוטים הצידה במקום להתנגד להגל במישרין. אפשר להימנע מלהיות מעובד על ידי המכונה הדיאלקטית, אך לא באמצעות הצבת מכשולים בלתי ניתנים לעיכול לכאורה, בדרכה.

אנו יכולים לבקר את הפרטים של מהלך דיאלקטי כזה או אחר אצל הגל, אך הוא הודה שעבודו המפורט לשיטה היה בלתי-מושלם. בהרצאותיו, לאורך השנים, הוא שינה את הפירוטים של הלוגיקה ושל הפילוסופיה של הרוח פעמים רבות. אך ברובד עמוק יותר, מה שנותר קבוע לאורך השינויים היה היעד של הגל. זהו המקום שעליו צריכה הביקורת להתעכב.

היידיגר יוזם התקפות רבות על הגל, המבוססות על קריאה מוטעית בכתביו. הטענה האחת שיש לה אחיזה היא שהיעד של הדיאלקטיקה מבטא פרשנות היסטורית פרטיקולרית למשמעות ההווה. הדרך להימנע מהגל אינה לשחק את המשחק בתנאיו או במונחיו שלו, אלא לשלול ממשחקו את טהרתו והכרחיותו המשוערות. היעד של מחשבה מוגדרת-עצמית טהורה, מותנה במשמעות אחת של ההווה. יש לה חוץ. לראות את הגל כמציע מתודת-הבנה אחת, גם אם חשובה מבחינה היסטורית, מאפשר לנו להימנע מהבחירה של "הכל או כלום", שגורמת לאנשים להימנע אפילו מלנסות להתמודד עם ניתוחיו המורכבים. ניתוחיו יכולים ללמדנו רבות, ואל לנו לגשת אליהם מתוך חשש להיבלע (ייתכן שהשאלות שנשאלתי

מציעות משהו מעין זה, בצינן שהלוגיקה של השיטה "מובנת שלא כהלכה".

מה שעושה את ניתוחו של הגל את התרבות לשונה מהפוסטמודרניזם הוא שהגל טוען לקיומו של מומנט של מיידיות, שעשוי להיות מובן כזהות-עצמית פשוטה. הגל סלחני יותר מהפוסטמודרניסטים כלפי אלו שיסכימו לקבל את קיומן של זהויות פשוטות – באמנות או בדת או בשכל הישר – משום שהוא מבין אותם ככאלה המדגישים מומנט אחד של התנועה המורכבת. אך הם אינם הסיפור במלואו, והזהות המיידית הפשוטה שלהם מכוננת כמומנט בתוך תנועה רחבה יותר; מומנט שחותר תחת עצמו. הגל היה מוכה תדהמה לנוכח דרגת הפרגמנטציה בעולמנו כיום, והוא עשוי היה להצביע על התפשטות הפונדמנטליזם החדש, כעל כזו שמוכיחה את טענתו שהתרבות והחברה זקוקות למומנט של זהות מיידית.

הסוגיה הופכת להיות, אם כך: מהו הדבר שהולך אל-מעבר או שחותר-תחת מומנט זה של מיידיות. הגל חשב שהתרבות האירופאית נמצאה בסכנת התאדות לכדי ההכפלות-העצמיות האירוניות האינוסופיות של תיאורטיקנים רומאנטיים כגון השלגלים, או של אמנות אירופית כמו ברומאנים של ז'אן-פול. הוא ניסה לבלום תנועה הרסנית זו על ידי התעקשות על תוכן מהותי באמנות. ניסיונו נכשל, משום שהוא לא יכול היה לדמיין באיזו מידה של הצלחה יכולה האמנות עצמה לבצע תימרונים מושגיים ולחרוג מכל הגדרה-עצמית או גבול שמוצעים.

אם כן, אכן – הזהויות הפכו למקוטעות ושבורות, אך אין זה בדיוק משום שכוחו של השלילי ההגליאני מתפרץ החוצה מתוך כתונת-המשוגעים השיטתית שלו. תחת זאת, זה משום שכמתודה מוגבלת, שמוצאה היסטורי, הדיאלקטיקה מעולם לא שלטה בכל כוחות הריבוי והשינוי.

האם הנצרות, דרך הגל, מובילה באופן בלתי נמנע לחילון ולא-זהות?

החילון מביא עימו את הסרת הכישוף של הטבע, באשר הוא מסיר את עקבות המאגי והרוחני, ומוצא מניעים מכאניים ולא סיבתיים-תכליתיים.

הוא מרחיק את האתיקה מכל גיבוי של צו אלוהי, באשר הוא משחרר את התפקידים החברתיים מכל הצדקה אלוהית או "טבעית", בהסתמכו על יצירתיות אינדיבידואלית וחברתית ולא על דוקטרינות ותפקידים "נתונים". ואכן כן – הדבר התרחש באמצעות הנצרות ובאמצעות תנועות בפילוסופיה, שהגל העביר הלאה. אך לא – לא הנצרות ולא הפילוסופיה עשו זאת לבדן; מגמות חברתיות וכלכליות וטכנולוגיות שיתפו פעולה, ובלעדיהן עשוי היה העולם המקודש [sacralized] להמשיך עוד ועוד, בדיוק כשם שהנצרות ודתות אחרות פועלות כדי להשיב עולם מקודש גם כיום. ולא – לא נראה ששילוב זה של מגמות ותנועות היה בלתי נמנע. אנו מתמודדים כאן עם הבעיה של שחזור ההיסטוריה, היכן שההכרחיות או הבלתי-נמנעות קשה מאוד להוכחה. אנו יכולים להראות שהתרחשויות מסוימות סיפקו תנאים מספיקים עבור התרחשויות אחרות, אך איננו יכולים להראות שהן היו תנאים הכרחיים.

אם אני צודק בכך שביכולתנו להראות שהניתוחים של הגל חסרים את ההכרחיות המובטחת שהוא טען שיש להם, אזי כל שביכולתנו לומר הוא שהגל גילה סידרה של קשרים משכנעים, אך אלו אינם מוציאים מכלל אפשרות את קיומם של נתיבים אחרים המובילים לאותו היעד, או נתיבים שסוטים לכיוונים בלתי-צפויים.

יתר על כן, ניתן לטעון שהנצרות מובילה לחילון, גם ללא התייחסות כלשהי להגל. זאת ועוד: קשה לטעון שהנצרות היא הדת היחידה שיכולה להוביל לחילון. אפשר שבודהיזם מחולן מתפתח לנגד עינינו. ההיסטוריה של המודרניזציה ביפן וסין מעלה על הדעת, בתורה, אפשרויות אחרות. אנו חיים כיום תוך ניסיון למצוא אפיקים חלופיים לעולם חילוני באמצעות מסורות דתיות או תרבותיות אחרות.

הנתיבים המרובים הללו בתרבות ובפילוסופיה גורמים לי לתהות, אם ייתכן ששלוש השאלות – השבות ומעוררות את ההכרחיות, הבלתי-נמנעות וההמשכיות – נכנעו יתר על המידה לרטוריקה של הגל, של הכרחיות אוניברסלית.

מה היחס בין הגל לבין הפילוסופיה העכשווית?

התשובה לכך תלויה בשאלה אלו חלקים של הפילוסופיה העכשווית אנו בוחנים. אם לפשט את הגיאוגרפיה, הרי שבאירופה, הגל הוא ההורה הדחוי שילדיו מנסים באופן קבוע לשכוח אותו, ודבר זה שומר אותו תמיד בנבכי תודעתם. באנגליה ובאמריקה, הוא הדוד המשוגע שאף אחד לא רוצה לדבר עליו... עד לאחרונה, וכעת פילוסופים וחוקרי מדעי החברה חוצבים בכתביו בחיפוש אחר אבני-חן של טיעון מוסרי, או אחר מושגים של 'עצמי' ו'חברה' שיכולים להתקבל בדיונים העכשוויים מבלי להפעיל את המכונה הטוטאלית (ולמרבה הצער, פעמים תכופות גם מבלי להשתמש בתובנותיו בכדי להטיל ספק בהנחות-המוקדמות של דיונים עכשוויים אלו).

כמי שעבר בין האסכולות הפילוסופיות המכונות 'אנליטית' ו'קונטיננטלית', מצאתי את הגל כבן לווייה יקר ערך. הוא המריץ אותי לחשוב על מתודות ומסגרות מושגיות, כעל ניתנות לשינוי ובעלות דינאמיקות פנימיות משלהן, תחת שתהיינה אך ורק כלים שאנו מקבצים כרצוננו. אף שאני דוחה את טענותיו לטהורות של המתודות שלו ולהכרחיות של התוצאות שלו, אני עדיין רואה אותו כמי שקורא תיגר הן על שאלות סכולאסטיות צרות, והן על הצהרות גרנדיזיות (כולל אחדות מאלה שלו) לגבי קיצו של דבר זה או השלמתו של דבר אחר. עבור מישהו שכותב באופן מעורפל כהגל, ייתכן שזה נראה משונה לדבר על התעקשותו על רציונאליות ועל דיוק, אך הוא אכן חפץ בשניהם.

השאלות מדברות על *Zeitgeist* שבו "מוקע כל שיפוט פסקני, ושבו 'אידיאולוגיה', 'הגמוניה', 'ריבונות', 'סמכות' ו'שמרנות' הן מילים מגונות". טענתי לעיל שהתפתחות מעין זו אינה תוצאה הכרחית ולא בלתי-נמנעת של הנצרות או של הגל, אך היא ניזונה בחלקה על ידי שניהם. אף כי הייתי מוסיף, שאם אנו מוותרים על תביעות לבלתי-נמנעות ולהכרחיות, אנו מוותרים גם על תביעות לאוניברסליות ולטוטאליות, כך שאנו יכולים להיעשות גמישים יותר בהתמודדות עם הבליל של "אידיאולוגיה, הגמוניה, ריבונות, סמכות", של זהות ואי-זהות, שסובב אותנו.

הגל מעודד אותנו לראות את התופעות ככאלה הנמצאות במתיחות זו עם זו, כאשר אף אחת אינה שלילית לחלוטין או חיובית לחלוטין. חלק ניכר מן הפילוסופיה העכשווית יכול היה בהחלט ללמוד לנהוג בזהירות עם הכרזות על הקץ של זה או השלטון של אחר. הכל נמצא במתיחות – לא לגמרי נתון ומייד, ולא טוטאלי אחת ולתמיד, והגל יכול לספק כלים להבנת הניגודים וההבדלים הפנימיים שבתוך המושגים והאידיאלים שלנו, ובתוך עצמנו וחברותינו.

שוב, אני אסיר תודה עד מאוד על ההזדמנות להציע לכם מחשבות אלה.